

Саїк А. В.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та мовної комунікації
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МЕТАФОРИ В КОГНІТИВНОМУ ПРОСТОРИ

Анотація. Розглядається феномен такого наукового поняття, як «концептуальна метафора», визначається її місце в сучасних когнітивних дослідженнях. Пояснюється різниця між концептуальною та мовною метафорою. Посилення потенційності в плані наукової «привабливості» поняттю «концептуальна метафоризація» надає той факт, що її характерною ознакою є здатність структурувати один концепт у термінах іншого.

Сучасна епоха розвитку гуманітарних наук позначена інтенсивним розвитком когнітивізму, дослідницька діяльність у межах якого спрямована на людський розум і мисленеві процеси як механізми, що забезпечують продукування знань та засвоєння інформації про них. Така ситуація в науці визначається як «когнітивна революція». Синонімами до слова «когнітивний» виступають лексеми «ментальний», «інтелектуальний», «розумовий». Людина крізь призму постулатів когнітивізму розглядається як система формування, переробки і передачі інформації. Оскільки можливість існування згаданих процесів забезпечується завдяки мові, факт перебування її у фокусі дослідницьких пошуків когнітивістів закономірно сприймається як само собою зрозумілий.

Когнітивний підхід до розуміння внутрішньої форми слова (ВФ) акцентує на встановленому свідомості суб'єкта називання зв'язку між двома різними поняттями. У процесі пізнання формування нового поняття відбувається на основі раніше відомого поняття. У ВФ відбувається закріплення цього зв'язку і тим самим збереження підходу думки до денотата: фіксується те, яким денотат був на момент створення слова. На цьому ґрунтується розуміння мовного знака як засобу інтерпретації відповідної реальності.

Когнітивна діяльність, яку виконує свідомість індивіда, формує когнітивну систему і виступає посередником у відношеннях між природною мовою і навколишнім світом. Мова становить центр когнітивної діяльності індивіда, оскільки вона відіграє основну роль у пізнавальних процесах, спрямованих на довколишню дійсність. Перебуваючи в нерозривних зв'язках із багатьма царинами позамовної діяльності індивіда (мислення, культура, поведінка), мова функціонує як трансляційна система для знань про світ (у його об'єктивному і суб'єктивному вимірах), засіб його осмислення та інтерпретації. Сучасні підходи до розгляду мови позиціонують її як джерело інформації про когнітивні (концептуальні) структури свідомості.

Ключові слова: метафора, концептуальна метафора, концепт, образ, мислення, когнітивна система, внутрішня форма слова, денотат, мова.

Постановка проблеми. Ведучи мову про процеси вторинної концептуалізації, ми приймаємо формулу академіка Б. Сербренникова, який стверджував, що «досвід створює інваріантний узагальнений образ предмета, який звичайно передує його

найменуванню» [10]. Згаданий «інваріантний узагальнений образ предмета», таким чином, заснований на певних знаннях, які були одержані в процесі пізнавальної діяльності індивіда (соціуму) і наявні у його свідомості як носія мови. З цим досвідом пов'язується внутрішня форма (ВФ) слова. Когнітивний підхід до розуміння ВФ акцентує на встановленому свідомості суб'єкта називання зв'язку між двома різними поняттями. У процесі пізнання формування нового поняття відбувається на основі раніше відомого вже поняття. У ВФ відбувається закріплення цього зв'язку і тим самим збереження підходу думки до денотата: фіксується те, яким денотат був на момент створення слова. На цьому ґрунтується розуміння мовного знака як засобу інтерпретації відповідної реальності. Когнітивний зв'язок між двома поняттями визначається як асоціативний. Формами реалізації цього зв'язку виступають метонімія чи метафора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням концептуальної метафори в когнітивній лінгвістиці займалися такі видатні мовознавці, як Дж. Лакофф і М. Джонсон «Метафори, якими ми живемо», Д. Девідсон «Що означають метафори», М. Блек «Метафора», Т. Грейді, Ж. Фоконьє, М. Тернер, А. Плисецька «Метафора как когнитивная модель в лингвистическом научном дискурсе: образная форма рациональности», М. Бурмистрова «Когнитивная метафора в научном тексте», Т. Кіс «Еволюція художньої метафори: лінгвокультурний аспект», І. Голубовська «Метафорико-символічні іпостасі зоонімів у рамках фрагмента мовної картини світу «царство тварин», Л. Кравець «Метафорична репрезентація концепту “час” в українській поезії ХХ ст.», Е. Опарина «Установка культури и диапазон метафоризации (К вопросу о мотивах образной концептуализации)» тощо.

Отже, актуальність цієї статті впливає з потреб визначити значення концептуальної метафоризації в сучасних когнітивних дослідженнях.

Метою статті є з'ясувати різницю між концептуальною та мовною метафорою. Об'єктом дослідження обрано лінгвокогнітивне поняття «концептуальна метафора».

При метафоризації відбувається реалізація образного потенціалу ВФ слова, тим самим здійснюється збагачення експресивних можливостей мови [9]. Своєю чергою, ВФ істотно визначає (опосередковано) *вербальну картину світу* (тобто модель дійсності, в якій відбувається перехрещення концептосфери і лінгвосфери (мовних ресурсів). Формування вербальної картини світу відбувається завдяки операціям лінгво-креативного та образного мислення. Базисною одиницею згаданої картини світу виступає слово. Ця одиниця здійснює матеріалізацію концепту певного референта значною мірою шляхом ре-

лізації асоціативно-образного потенціалу, закладеного в його внутрішній формі, тобто того концептуально-мовного образу, в якому відбувається синкретизація референтної, поняттєвої і мовної картини світу, оскільки він виступає своєрідним «містком» для поєднання екстралінгвальної і вербальної стадій номінативного акту [11]. Образністю, що міститься у внутрішній формі, як вважає В. Телія, істотно визначаються як розвиток значення, так і специфіка його функціонування [12, с. 29]. На думку О. Потебні, мета образності – це наближення значення до нашого розуміння, а «оскільки без цього образність позбавлена смислу, то образ має бути нам більше відомим, ніж пояснюване ним» [8, с. 133]. Наведені міркування підводять до розуміння важливості місця метафори в когнітивних дослідженнях. Без звернення до метафори не можна уявити дослідження мовних одиниць у когнітивному аспекті. Багато дослідників говорять про метафору як про одне з центральних явищ у процесах пізнавальної діяльності людини, адже механізм метафори ґрунтується на сприйнятті певного поняття за аналогією до вже відомого поняття. Лінгвістичний опис вторинного поняття (аперцепованого) має схожий характер із тим, що здійснюється для номінування відомих уже понять. Таким чином, можна констатувати, що метафора пронизує людське мислення і – як наслідок – мову загалом. Вона відіграє значну роль у мові [1]. Спираючись на ідеї Дж. Лакоффа і М. Джонсона, А. Плисецька вважає, що в основі концептуального аналізу лежить розуміння належності метафори не до рівня мовної техніки, а до рівня мислення і діяльності, адже особливістю нашої звичайної концептуальної системи, в термінах якої ми одночасно думаємо і діємо, є те, що вона виступає фундаментально метафоричною за своєю природою. Досвід людини є основою (прототиповою ситуацією), на базі якої відбувається формування таких структур, як досвідні гештальти, емергентні концепти, субкатегоризації і метафоричні концепти [7]. Розробляючи теорію метафори, Дж. Лакофф і М. Джонсон дійшли висновку, що суть метафори полягає в тому, що осмислення і переживання явищ одного порядку здійснюється в термінах явищ іншого порядку [5]. Загалом критикуючи традиційні погляди на метафору, Д. Девідсон констатує, що «метафора, роблячи деяке буквально ствердження, примушує нас побачити один об'єкт начебто у світлі іншого, що й тягне за собою прозоріння» [2]. Отже, в основі процесу вторинної семіотизації лежить метафоризація. Під час метафоризації «перенесення назви з одного денотата (сигніфіката) на інший відбувається на основі порівняння: на основі когнітивного виявлення спільних ознак, якими наділені дві зони свідомості (реципієнтна, де зосереджується нове знання, яке за логікою введення його в комунікативний обіг, потребує позначення (називання), і донорська, що виступає джерелом цього позначення (номінації)» [3, с. 55]. Розвиток символічного значення певної форми відбувається на основі того, наскільки важливою є соціальна роль певного об'єкта, позначеного цією формою, в системі певної культури.

Названі процеси і поняття в терміносистемі когнітивної лінгвістики загалом можна кваліфікувати як компоненти *категоризації* і *концептуалізації*. Перше поняття дослідники кваліфікують як одне з ключових понять, які застосовуються для процесів опису пізнавальної діяльності людини. Воно пов'язане з когнітивними здібностями і системами в когнітивному апараті людини, а також з операціями (сюди належать порівняння, отождоження, встановлення схожості, подібності тощо),

які здійснюються у процесах мислення. Здатність до категоризації дає людині змогу класифікувати і зараховувати явища, що сприймаються як ідентичні чи схожі, до певних груп; також ця здатність забезпечує людині змогу визначати, чи належить нова реалія до визначених раніше груп. З категоризацією тісно пов'язана концептуалізація. Вона є процесом осмислення інформації, що надходить до людини, наслідком чого виступає формування концептів, концептуальних структур і концептуальної системи людини загалом. І категоризація, і концептуалізація становлять класифікаційну діяльність. Однак відрізняються вони кінцевим результатом і/чи своєю метою: категоризація передбачає виділення певних мінімальних одиниць; концептуалізація ж має своїм завданням об'єднання одиниць, що демонструють подібність у тому чи іншому плані або характеризуються як тотожні, у класифікаційні одиниці вищого порядку [6]. Розглядаючи категоризацію як процес, Р. Фрумкіна вважає, що його основу становлять сформовані в мовців уявлення про схожість об'єктів і відмінності між ними, хай це стосується об'єктів зовнішнього світу, подібних до м'ячів, чи феноменів світу внутрішнього (скажімо, таких як уявлення про колір чи значення слова) [13, с. 90].

Останнім часом в європейській та американській лінгвістиці розробляється когнітивна теорія метафори, об'єктом дослідження якої визначається *концептуальна метафора*. З огляду на це можна вести мову про кореляцію «когнітивна метафора – мовна метафора». Основою для такого протиставлення став той факт, що концептуальна метафора – явище думки, а мовна метафора виступає висловленням. Виразна ознака концептуальних метафор – «їх здатність виникати і функціонувати у вигляді моделей (схем), впливати на формування та видозміни значень слів. <...> метафора виступає концептуальною одиницею, яка представлена у свідомості людини образом-схемою, чи ментальною моделлю, яка фіксує своєрідне бачення ситуації, що сформувалося на базі фізичного і культурного досвіду носія мови» [4]. У світлі когнітивної теорії метафори процес метафоризації уявляється як структурування одного концепту в термінах іншого.

Метафоризація виступає процесом з'єднання наявних знань у когнітивній системі соціуму – носія мови – з новими знаннями, знаннями про новий денотат, результатом пізнання якого виступає перенесення на нього наявної назви. У такий спосіб здійснюється розширення смислового поля концепту.

Висновки. Формулюючи висновки, зазначимо, що метафора – це головний механізм, через який ми досягаємо абстрактні поняття та виконуємо абстрактне мислення. Метафора дає нам змогу розуміти порівняно абстрактний або невід'ємно неструктурований предмет у термінах більш конкретного або, принаймні, більш високо структурованого предмета. Хоча більша частина нашої концептуальної системи є метафоричною, істотна частина її є неметафоричною. Таким чином, метафоричне розуміння засноване на неметафоричному розумінні. Метафорична мова – поверхневий прояв концептуальної метафори. Метафора є істотно концептуальною, нелінгвістичною за природою.

Література:

1. Бурмистрова М.А. Когнітивна метафора в научному тексті : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Москва, 2005. 144 с. РГБ О, 61:05-10/922. URL: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/92113.html>

2. Дэвидсон Д. Что означают метафоры. URL: <http://www.irs.ru/~alshev/davidson.htm>
3. Жуйкова М.В. Метафора й обряд (про архаїчний механізм творення змістів). *Мовознавство*. 2003. № 6. С. 55–60.
4. Кіс Т.С. Еволюція художньої метафори : лінгвокультурний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2001. 19 с. URL: <http://disser.com.ua/contents/3558.html>
5. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон. URL: <http://www.irs.ru/~alshev/lakoff.htm>
6. Параховская С.В. Слово как объект категоризации и концептуализации (На материале междометий современного английского языка) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 2003. 196 с. РГБ ОД, 61:04-10/156-2. URL: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/93818.html>
7. Плисецкая А.Д. Метафора как когнитивная модель в лингвистическом научном дискурсе : образная форма рациональности. URL: <http://virtualcoglab.cs.msu.su/html/Plisetskaya.html>
8. Потебня О.О. Естетика і поетика слова : Збірник. Київ : Мистецтво, 1985. 302 с.
9. Селігей П.О. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2001. 20 с. URL: <http://disser.com.ua/contents/3315.html>
10. Степанов Ю.С. Некоторые соображения о проступающих контурах новой парадигмы. *Лингвистика : взаимодействие концепций и парадигм* / под. ред. Д.И. Руденко и др. Харьков : ХИМЭСХ, 1991. Вып. 1. Ч. 1. С. 9–10.
11. Стефурак Р.І. Асоціативно-образний потенціал внутрішньої форми слова у поетичному тексті (на матеріалі української поезії 60–90 років ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Івано-Франківськ, 2003. 24 с. URL: <http://www.lib.ua-ru.net/inode/3136.html>
12. Телия В.Н. Русская фразеология : Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. 288 с.
13. Фрумкина Р. Психолінгвістика. Москва : Академия, 2001. 317 с.

Saik A. Feature of conceptual metaphor in cognitive sphere

Summary. The phenomenon of such scientific concept as “conceptual metaphor” is considered, its place in modern cognitive studies is determined. The difference between

conceptual and linguistic metaphor is explained. Increasing the potentiality in terms of scientific “attractiveness” to the concept of “conceptual metaphorization” gives the fact that its characteristic feature is the ability to structure one concept in terms of another. The modern era of the development of the humanities is marked by the intensive development of cognitivism, the research activity within which is directed to the human mind and thinking processes as mechanisms that ensure the production of knowledge and assimilation of information about them. This situation in science is defined as a “cognitive revolution”. Synonyms for the word “cognitive” are the tokens “mental”, “intellectual”, “mental”. Man through the prism of the tenets of cognitivism is regarded as a system of formation, processing and transmission of information. As the existence of these processes is ensured by language, the fact that it is in the focus of research searches for cognitivists is naturally taken for granted.

The cognitive approach to understanding the internal form of the word (IF) emphasizes the subject’s consciousness of naming the connection between two different concepts. In the process of knowing the formation of a new concept is based on a previously known concept. In the IF, this connection is secured, thus preserving the approach of thought to the denotation: it captures what the denotation was at the time of the word creation. This is based on the understanding of the language sign as a means of interpreting the relevant reality.

The cognitive activity performed by the consciousness of the individual forms the cognitive system and mediates the relations between the natural language and the world around it. Language is the center of the cognitive activity of the individual because it plays a major role in cognitive processes aimed at environmental reality. Being inseparable from many realms of the individual’s extra-linguistic activity (thinking, culture, behavior), language functions as a translational system for knowledge about the world (in its objective and subjective dimensions), a means of understanding and interpreting it. Modern approaches to the consideration of language position it as a source of information about the cognitive (conceptual) structures of consciousness.

Key words: metaphor, conceptual metaphor, concept, image, thinking, cognitive system, internal word form, denotation, language.